
Виктор Личић Адамс
(Филозофски факултет Скопје)

ЈУСТИНИЈАНОВ ОПТИЧКИ ТЕЛЕГРАФ

Анстракт: Истраживање система визуелне комуникације путем рановизантијских кастела дуж Вардарске магистрале у Републици Македонији у 6. веку нове ере, за алармирање о долазећим напада варвара према Тесалоници.

Кључне речи: Византија, 6. век, кастели-осматрачнице, кастели-базе, сигнализација

Истражујући древне градове и тврђаве на тлу Републике Македоније, дошао сам до открића да су на њеној територији биле саграђене централна и споредне сигналне линије за алармирање житеља касноантичких провинција Дарданија, Македонија Друга и Македонија Прва. Централна сигнална линија је била пројектована долином реке Вардара (Аксија) а на њу су се повезивале споредне сигналне линије ка истоку и западу (Сл. 1). Дакле, ради се о следећој сигнализацији:

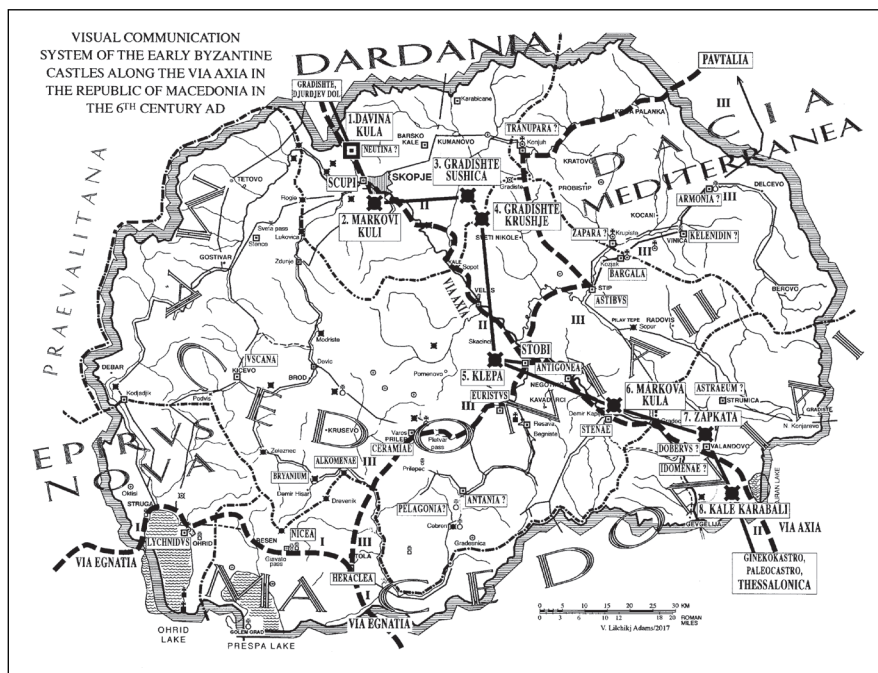
1. Вардарска магистрала, тј. Такозвана *Via Axiá*, део пута Дунав - Солун.
2. Дијагонални оптички телеграф дуж линије Ресен - Пелагонија - Средње Повардарје (регион Средњег Вардара).
3. Оптички телеграф од Скупа преко Мургаша, Коњуша, Видима и Шталковице.
4. Оптички телеграф: Клепа - Црни Врв, Калапетровци - регион Радовиша.
5. Оптички телеграф кроз долину реке Треске, веза Пелагонија - Скупи.

Систем се састојао од два елемента:

1. Кастел - база за смештај главног контингента трупа одакле су мање јединице упућиване у виши кастел - *spesula* одакле се вршило осматрање и сигнализација.

2. Доминантни кастел –*spesula*, или стражарница, одакле је сигнал послан.

Као што је познато, током 6. или раног 7. века нове ере, рановизантијску цивилизацију на Балкану жестоко су и непрестано нападали агресивни

Сл. 1 Карта са приказом централне линије сигнализације у 6. веку долином реке Вардара

Fig. 1 Map showing the central signal line in the 6th century in the valley of the river Vardar

аварско-словенски освајачи. Ови посебни догађаји подстакли су цара Јустинијана I да оснује архиепископију Јустиниана Приму, на одстојању од Дунавског лимеса, а у провинцији Средоземној Дакији.¹ Ови напади су, највероватније, били разлог што су византијски цареви формирали централну оптичку линију за сигнализацију информација о нападима, од Дунава до Солуна, што је могло довести до ширења или успостављања локалних покрајинских сигналних линија до удаљених градова.

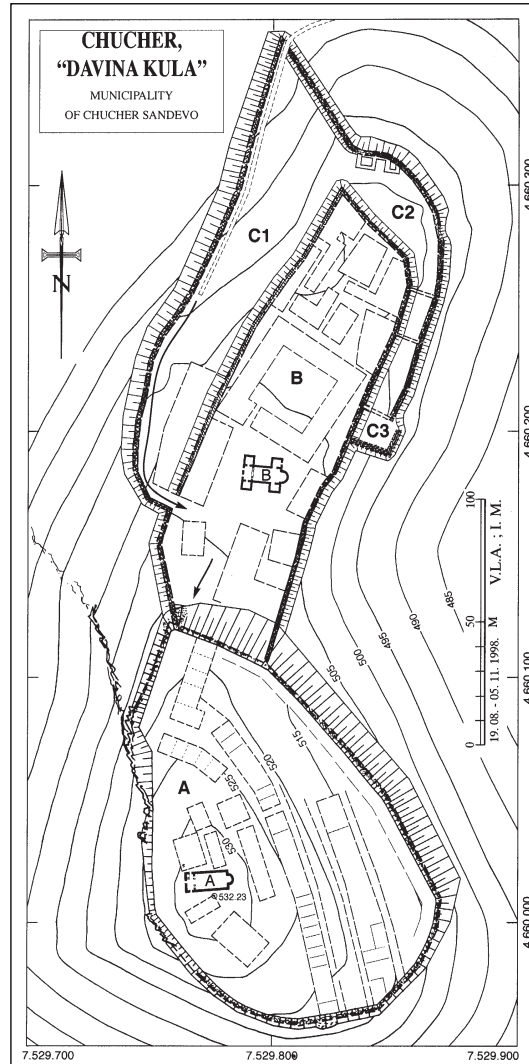
У овом тренутку још увек није сигурно да ли је централни оптички телеграф од Дунава до Солуна, а вероватно и до Цариграда, покренуо император Анастасије или Јустин I, или вероватније Јустинијан I, чији су новци преовладавали у кастелима - спекулама и базама. Сигнални кастели-осматрачнице и кастели - базе које сам идентификовао на територији Републике Македоније, указују да је линија сигналних кастела у то време, углавном ишла линијом аутопута, са минималним одступањима. На путу Скопље - Велес идентификовао сам одређену сигналну линију источно од реке Вардара. Без обзира што су у географски турбулентном подручју западно од Вардара постојале три до четири руте између Скопља и Велеса, под контролом многих касноантичких кастела, од којих су најмање два (Кале

¹ Corpus Juris Civ. III, Novella XIII-Castelliano viro beatissimo episcopo Primae, ed. Schoell. Berlin 1904, 94.

Црни Врв и Кале, Доброино) типични рановизантијски кастели - спекуле, нисам успео да идентификујем са сигурношћу тачке за трансфер сигнала између кастела: Маркова Кула, Кисела Вода – Градиште, Таор – Кале и Градиште Доброино – Градиште Рлевци - Клепа, Двориште.

Једна сигнална линија ме је одвела у правцу: Маркови Кули Кисела Вода – Кале Црни Врв, међутим нисам успео да је повежем преко Алдинске планине у правцу Клепе.

Главна сигнализација у скопском басену долазила је са севера кроз Качаничку клисуру (долина реке Лепенац). Вероватно је сигнал према Давиној Кули, Чучеру, послат из неке од тврђава код села Љаниште и Ђурђев До. Кастел на стеновитом брду Врањак, Љаниште (кота 700 м), бранио је улаз у клисуру.² Ипак, чини се да је сигнал према Давиној Кули кретао са локалитета Градиште Ђурђев До, врх 837 м, одакле је комуницирао са акрополем Давина Кула (кота 532 м) на удаљености од 15,85 км.³

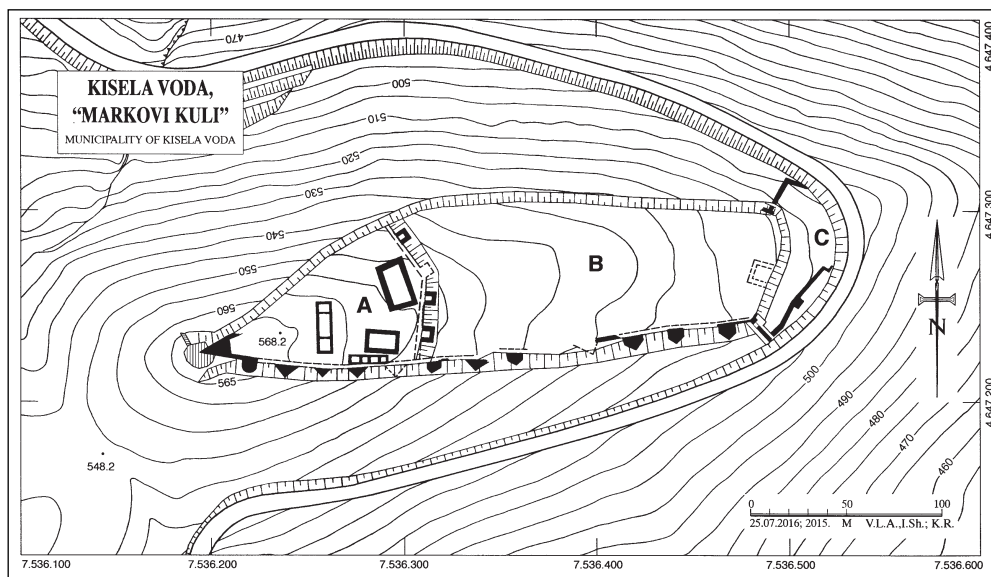

Сл. 2 Давина Кула, Чучер

Fig. 2 Davina Kula, Čučer

² Ј. Ф. Трифуноски, *Качаничка Клисура*, Спрски етнографски зборник, књ. LX, SAN, Београд 1950, 552; М. Berisha, *Archaeological Guide of Kosovo*, Prishtina 2012, 86, Vranjak, Ljanishta village

³ Ј. Ф. Трифуноски, *о.с.*, 540; топоним се може видети на топографској карти размера 1: 50.000, секција Урошевац бр. 681-4-1, Војногеографски Институт, Београд 1973.

Сл. 3 Маркови Кули, Кисела Вода

Fig. 3 Markovi Kuli, Kisela Voda

Давина Кула, Чучер

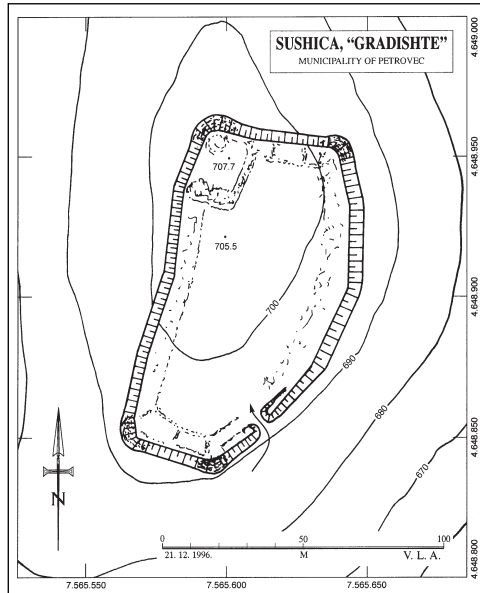
Давина Кула, Чучер била је значајно утврђење у касној антици и раном византијском периоду. У раној антици то је био мали кастел стража у ком је била вероватно, античка македонска војска са задатком чување пута од Дарданских упада. Док је у касној антици, изградњом акрополе и доњег града са две ранохришћанске цркве, некадашњи кастел је прерастао у мањи градић (Сл. 2), са чије се акрополе обављао трансфер сигнализације.⁴

Маркови Кули, Кисела Вода, Скопје

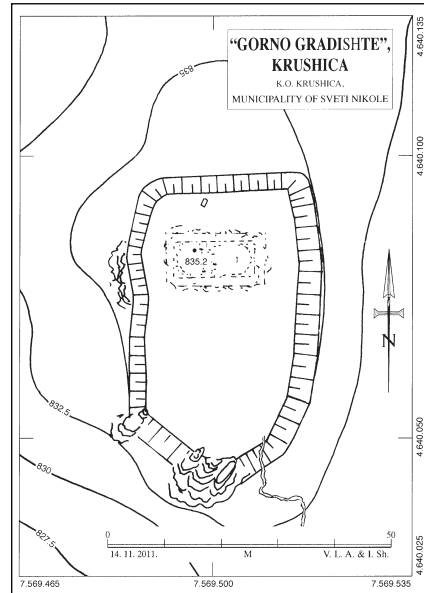
Сигнале са акрополе Давине Куле, Чучер, могли су се посматрати и у граду Скупи (дистанца 7.9 км), као и са кастела Маркови Кули, Кисела Вода на удаљености од 14,3 км.

Прво утврђење на кастелу Маркови Кули настало је почетком 4. века нове ере, што потврђују полукружна кула и откривени новац из овог периода. Касније, у 6. веку нове ере, вероватно под царем Јустинијаном I, догодила се најмоћнија фаза кастела када су саграђена три утврђена

⁴ I. Mikulčić, *Spätantike und frühbyzantinische befestigungen in Nordmakedonien*, München 2002, 153-158; V. Lillčić Adams, *The Antique civilization of Skopje*, Skopje eight millennia of life, culture, creativity, Faculty of philosophy Skopje, Skopje 2020, 280-295.

Сл. 4 Градиште, Сушица Коњаровска
Fig. 4 Gradishte, Sushica Konjarovska

Сл. 5 Горно Градиште, Крушица
Fig. 5 Gorno Gradishte, Krusica

дела: акропола са резервоарима/базенима за воду, источни део утврђења, и источно предграђе, са масивним троугаоним и петоугаоним кулама (Сл. 3).⁵

Судећи према одбрамбеним кулама (најмање) и два велика резервоара за воду, овај кастел - база, несумњиво је имао војну и стратешку улогу, да заштити коридор пута и прилаз клисури Таор, који је водио до главних провинцијских касноантичких градова Стоби (Македонија Друга) и даље ка Тесалоници (Македонија Прва).

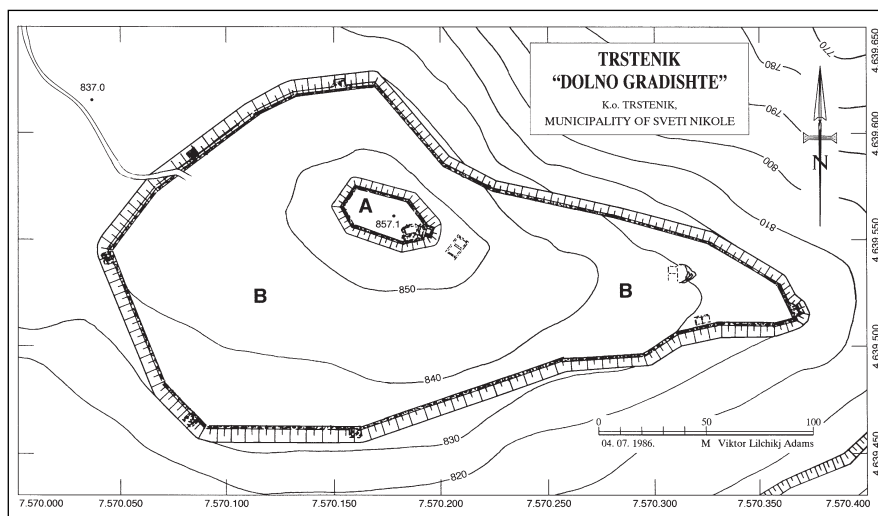
Десна обала, западно од Вардара

На десној обали Вардара истраживане су три потенцијалне линије визуелне сигнализације у касној антици:

1. Маркови Кули, Кисела Вода - Кале, Црни Врв - Мумџица, Алдинци - врх Лисец - Бањичко Кале, Бањица - Клепа.
2. Маркови Кули, Кисела Вода - Исар, Рамни Габер - Кале, Добрино (база Градиште, Добрино) - Градиште, Рлевци - Клепа, уз могућу помоћ утврђења на Градиште, Таор.
3. Маркови Кули, Кисела Вода - Градиште, Таор - Кале, Добрино (база Градиште, Добрино) - Градиште, Рлевци - Клепа.

Нажалост, ове линије имају много недостатака. На кастелима Исар, Рамни Габер и Градиште, Рлевци, културни хоризонти из 6. века

⁵ I. Mikulčić, *o.c.*, Vodno (Skopje), 190-195; V. Lillčić Adams, *o.c.*, 232-236.

Сл. 6 Долно Градиште, Трстеник

Fig. 6 Dolno Gradishte, Trstenik

нису регистровани. Ни визуелна комуникација између кастела није са сигурношћу потврђена. Друга линија је превисока у планинским пределима Караница и Голешница, при чему на доминантном планинском врху Лицец нема кастела, већ само рушевине храма из 2-4 / 5. века, вероватно посвећеног Аполону Громовнику.

Градиште, Сушица Коњаровска

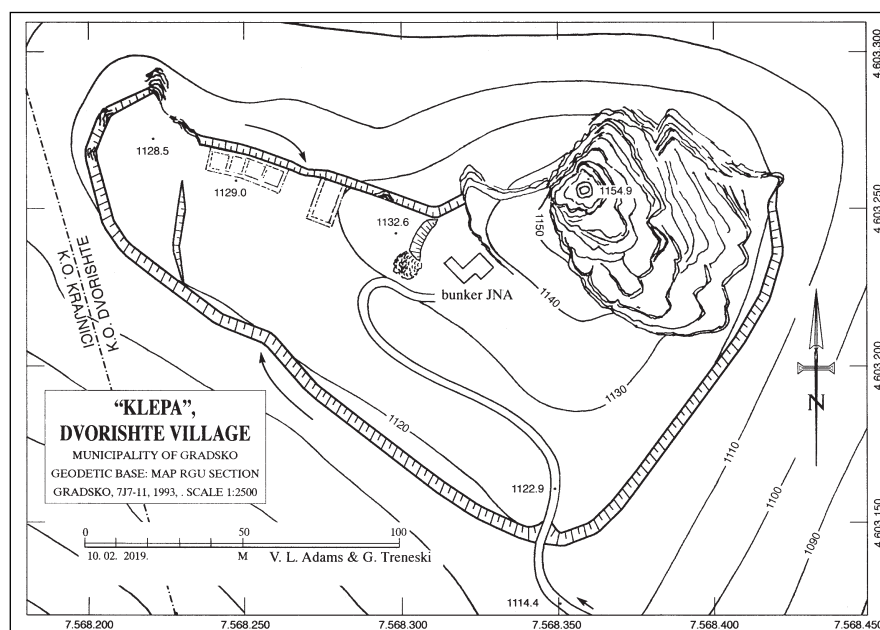
Сигнали сатврђаве Маркови Кули, Кисела Вода могли су се посматрати из кастела-спекуле Градиште, Сушица Коњаровска на удаљености од 29,5 км. Магистрални пут је у шестом веку ишао 2 км југоисточно од Скупа, преко реке Вардар, где је са десне обале водио до тачке преко села Таор (контролна тачка Маркови Кули, Кисела Вода). Овде је поново прелазео Вардар, с десне на леву обалу (контролна тачка Градиште, село Таор),⁶ и водио до Бадера (контролна тачка кастрона Дрма-Смрђеџ / praesidium).⁷ На око 500 метара југоисточно од село Бадер улазио је у клисуру Бадер-Пчиња (контролне тачке: Кула, Бадер, Солиште, Летевци и Маркови кули, Летевци),⁸ затим је продужавао до кастела Кале, Сопот (ad Cephalon).⁹ После тога, по уласку у Велешко Поље преко села Отовица и Башино Село, настављао је дуж десне обале, водећи до Велешког Калета у Велесу, одакле је настављао према Стобима уз десну обалу Вардара.

⁶ I. Mikulčić, o.c., Taor, 187-189; V. Lillčić Adams, o.c., 272-275.

⁷ I. Mikulčić, o.c., Bader, Drma, 145-146; V. Lillčić Adams, o.c., 196-197.

⁸ I. Mikulčić, o.c., Markovi Kuli, Letevci, 171; V. Lillčić Adams, o.c., 197-198, 242-248.

⁹ I. Mikulčić, o.c., Sopot Kale (ad cephalon), 435-436.

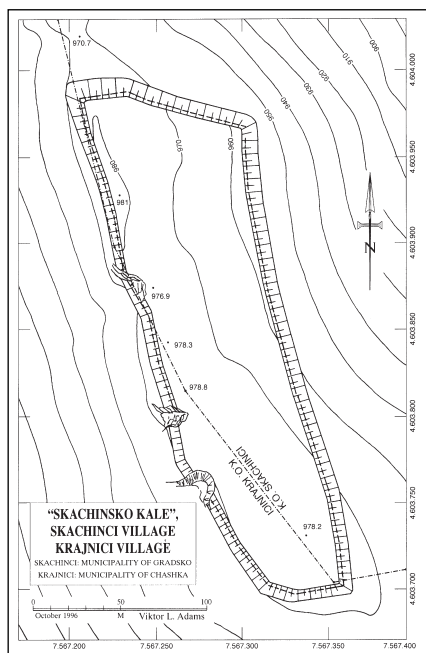
Сл. 7 Клепа, Двориште

Fig. 7 Klepa, Dvorishte

Због немогућности да визуелно повежем кастеле дуж десне обале реке Вардар са горњим кастелима на планини Карацица, фокусирао сам се на кастеле источно од Вардара, где сам пронашао изузетно чисту визуелну линију од Маркових Кула, Кисела Вода до рановизантијског кастела Градиште, Сушица Коњаровска. Кастел је био подигнут на врху доминантног брда, 2,7 км северозападно од села Сушица Коњаровске (кота 707,7 метара).¹⁰ Ова кастел је имао правоугаону форму утврђења (120 x 66 м, површине 0,55 ха) са контурама 4 угаоне куле, као и на југоисточном улазу (Сл. 4). Покретни налази указују на културне хоризонте из 3. - 6. века нове ере. Налази из 6. века укључују: апоен 16 нумија Јустинијана I (527-565), гвоздену фибулу са посувраћеном ногом и гвоздени врх троребрасте аварске стреле.¹¹ Замак је контролисао древни пут између Скопља и Овчег Поља, уз Сушички Поток, где такође пролази данашњи локални пут, од Горњих Коњара, Пчиње преко Сушице, према Преоту у Овче Поле. Утврђење на Градишту, Сушица Коњаровска, функционисало је и као кастел-спекула и као база.

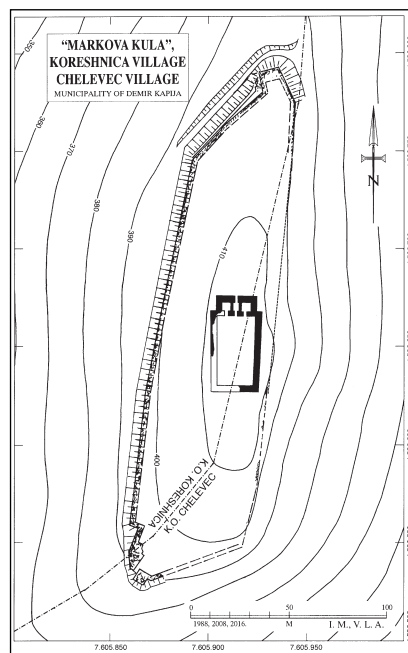
¹⁰ I. Mikulčić, o.s., поставља овај кастел у атару суседног села Винце, бр. 14, Винце Градиште, 143.

¹¹ V. Lillčić Adams, o.s., 271 и 272 (фотографије два бронзана крака ранохришћанског полијелеја).

Сл. 8
Скачинско
Кале,
Скачинци

Fig. 8
Skachinsko
Kale,
Skachinci

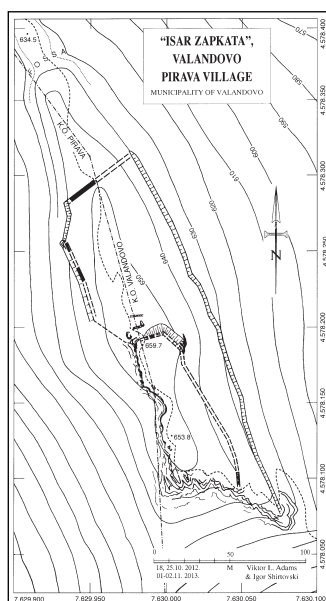
Сл. 9
Маркова
Кула –
Јуручки
Камен,
Корешница

Fig. 9
Markova
Kula -
Yuruchki
Kamen,
Koreshnica

Горно Градиште, Крушица (кастел-спекула) + Долно Градиште, Трстеник (база)

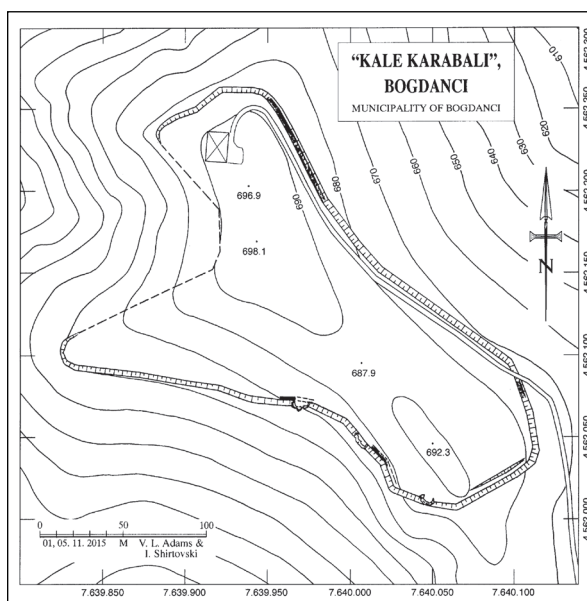
Сигнали из Градишта, Сушице Коњаровске, били су посматрани из кастела-спекуле Горно Градиште, Крушица на удаљености од 9,69 км. У стручној литератури овај кастел је погрешно интерпретиран као средњовековна феудална палата.¹² Доминантни масив Црн Врв уздиже се 9,5 км северозападно од града и општине Свети Николе, изнад средњовековног Ђуришког манастира. То су уствари три врха, од истока према северозападу: Долно Градиште, Трстеник (кота 861 м), Средње Градиште, Трстеник (кота 861 м) и Горно Градиште, Крушица (кота 846 м). У оквиру мојих теренских истраживања Горњег Градишта, 2016. године, идентификовао сам мали, међутим добро утврђени рановизантијски кастел (Сл. 5) на доминантној надморској висини од 846 метара, са одличним погледом према кастелу на локалитету Градиште, Сушица Коњаровска, удаљеном 9,69 км на северозапад. Открили смо део мермерног стуба, који је можда припадао малој ранохришћанској цркви у центру кастела, као и монете Анастасија и Јустинијана I. На Средњем Градишту (Сл. 6) нису откривени површински налази одређеног утврђења. Обавештени смо да, када је пре неколико деценија на платоу подизана хидрометеоролошке станице, откривено је само неколико гробова. Током нашег истраживања

¹² У литератури га налазимо као Горно Градиште, Сопот (Трстеник): И. Микулчић, *Средњовековни градови и тврдини во Македонија*, Скопје 1996, 283, међутим, у катастарском смислу припада селу Крушици.

Сл. 10 Исар – Жапката,
Валандово

Fig. 10 Isar - Zhapkata,
Valandovo

Сл. 11 Кале Дуб Карабали, Богданци

Fig. 11 Kale Dub Karabali, Bogdanci

документовали смо остатке одбрамбеног сувозида који је повезивао врхове Средње Градиште, Трстеник и Горње Градиште, Крушицу, у дужини од око 520 метара.

Рановизантијска база налазила се на Долном Градишту, Трстеник. На овом брду сам истраживао и премерио план једног снажног утврђења, на површини од 325x155 м и 2,8 ха).¹³ Судећи према покретним површинским налазима, тврђава је постојала у касној антици, у периоду од 4. - 6. века нове ере.

Клепа, Двориште (кастел спекула) + Скачинско Кале, Скачинци (кастел база)

Сигнали из Горњег Градишта, Крушица, били су посматрани из кастела Клепа на удаљености од 36,8 км. Централни дакле кастел осматрачница у Средњем Повардарју налазио се на врху доминантног врха Клепа (кота 1149 м, Сл 7), одакле су током 6. века (можда и у току 4. века са обзиром на налазе новца у кастелу) алармирани градови Стоби на удаљености од 13,4 км и Антигонеја на удаљености од 24,9 км.

Кастел на врху Клепа био је одавно истраживан и публикован.¹⁴ Међутим, током каснијих година смо открили оближњи рановизантијски

¹³ I. Mikulčić, o.c., 418-419.

¹⁴ I. Mikulčić, o.c., 422-423.

кастел базу на локалитету Скачинско Кале, Скачинци, одакле су кретали војници-стражари на врх Клепа. Представљао је утврђено издужено плато велико 316x85 м, 1,19 км (Сл. 8) западно од врха Клепа. Истраживањем утврђења открили смо рановизантијски културни хоризонт из 6. века нове ере.¹⁵

Са 1149 метара надморске висине, кастел Клепа представља највиши кастел осматрачница у средишту Републике Македоније и као такав служио је као централна кула за повезивање неколико кастела према западу (Клепа - Крива Круша - Трескавец) и према истоку (Клепа - Калопетровци - предео Радовиша).

Маркова Кула Корешница (кастел осматрачница) + Кула Корешница (база ?)

Сигнали са Клепе били су посматрани са кастела Маркова Кула, Корешница на удаљености од 41 км. Маркова Кула, Корешница (кота 397 м, Сл. 9) представљала је раноантичку македонску стратешку базу током дужег временског периода и наставила је да делује као таква у рановизантијском периоду, као и касније, у византијском периоду током 12./13. века.¹⁶

Исар-Жапката, Валандово

Сигнали са кастела Маркова Кула, Корешница посматрани су са кастела Исар-Жапката, Валандово (кота 632 м), на удаљености од 25,5 км. Остаци античког и средњовековног града Исар / Извор Св. Петар (извор св. Петар), налазе се на северозападном ободу Валандова.¹⁷ То су били највероватније остаци античког град Добра.

Међутим, високо изнад града на стеновитом брду Исар-Жапката открили смо, истраживали и документовали, током 2012/13, једно снажно рановизантијско утврђење са изванредном визуелном комуникацијом према Марковој Кули, Корешница. Чврсти рановизантијски малтерни зид, опус емплектон, покрива површину од 250x80 метара / 1 ха (Сл. 10). Открили смо искључиво новце из шестог века: апоена од 10 нумија Јустинијана I (Константинопољ) и апоена од 20 нумија Јустина II 569. године (ковница Тесалоника).¹⁸

¹⁵ Скачинци, Скачинско Кале у: В. Лилчић (Адамс), Доцноантички комуникации и тврдини во регионот на Средното, I. Регион Велес, Македонско Наследство бр. 7, Скопје 1998, 41-47; V. Lilchikj (Adams) and K. Adjievski, *Coin Hoard discovered in the Veles District*, Macedonian Numismatic Journal no 3, Skopje 1989-1999, 73-79.

¹⁶ I. Mikulčić, *o.c.*, no. 267. Markova Kula 336; V. Lilchikj (Adams), *Three Fortresses of the Macedonian Kings at Demir Kapija*, Macedonian Heritage No. 33, Skopje, 20-25.

¹⁷ I. Mikulčić, *o.c.*, no. 387. Valandovo, Hisar-Kula, 449-450.

¹⁸ И. Ширтовски, *Исар-Жапката – алка во рановизантискиот оптички телеграф од Демир Капија кон Тесалоника, во светлината на најновите истражувања*, Folia Archaeologica Balcanica IV, Skopje 2018, 467-479.

Кале Дуб Карабали, Богданци

Сигнали са кастела осматрачнице са базом Исар-Жапката, Валандово били су посматрани на кастелу Кале Дуб Карабали, Богданци (кота 682 м), на удаљености од 18,8 км. Планински масив Карабали уздиже се на подручју између Богданца и Дојранског језера, на граници са суседном Грчком. У току истраживања самог врха, 2015. године на открили смо остатке потпуно непознатог утврђења (кота 682 м). Чврсти малтерни зид покривао је површину од 310 x 200 метара (4 хектара, Сл. 11). Судећи по бронзаној монети македонског краља Филипа II, овај доминантни врх су несумњиво први утврдили македонски краљеви. Велики број ископаних ровова и бункера из Првог светског рата избацили су на површину рзноврсни касноантички / рановизантијски грађевински материјал, као и делове кровних тегула (лаконски типови). Приликом истраживања открили смо монете из 4 века и неколико рановизантијских монета: један фолис Анастасија, као и монете Јустинијана I.

Од кастела Кале Дуб Карабали, Богданци до Тесалонике, остаје 61 км ваздушне удаљености. Претпостављам да су на овој удаљености биле још две сигналне тачке. Први је вероватно био кастел Палеокастро, Гинекокастро у суседној Грчкој, 28,4 км југоисточно од Кале Дуб Карабали. Друга сигнална тачка била је доминантно узвишење у брдском масиву изнад града Палеокастро / Ореокастро, око 12 км северозападно од Солуна.

Viktor Ličić Adams
(Faculty of Philosophy Skopje)
JUSTINIAN'S OPTICAL TELEGRAPH

During the many years of research on the early Byzantine fortifications in the valley of the river Vardar and its tributaries, I discovered that there was visual communication between some of them. The example of the identified optical telegraph in Asia Minor, interpreted by academician Johannes Coder,¹⁹ allowed me to think about the existence of an early Byzantine optical telegraph in the Vardar River valley, with the task of sending reporting signals from the Danube Limes to Thessaloniki, possibly further to Constantinople.

On this occasion, I propose eight points (early Byzantine castles) for the reconstruction of the early Byzantine optical telegraph on the territory of the Republic of Macedonia. Castles were built on three of them to house the soldiers. While the other five examples are a combination of two separate fortifications but close to each other. Usually at the top of the hill in a dominant position was a castula - *specula*. Thereby, usually in a lower position below this castle, a special fortification was erected to accommodate the soldiers who were in shifts ascending to the higher castle on duty.

The distance from the first point Davina Kula, village Cucer to Kale Dub Karabali, Bogdanci is 175.59 km, including the following points and distances:

1. Davina, Čučer - 14.3 km; 2. Markovi Kuli, Kisela Voda, Skopje - 29.5 km; 3. Gradište, Sushica Konjarovska - 9.69 km; 4. Gorno Gradishte, Krušica (*specula*) + Dolno Gradishte, Trstenik (base) - 36.8 km; 5. Klepa, Dvorishte (*specula*) + Skachinsko Kale, Skachinci (base) - 41 km; 6. Markova Kula, Koreshnica (*specula*) + Kale Koreshnica (base) - 25.5 km; 7. Isar-Zapkata, Valandovo - 18.8 km; 8. Kale Dub Karabali, Bogdanci. (Total 175.59 km) - 28.4 km - Paleokastro Ginekokastro, Greece - 20.6 km - Paleokastro (?) - 12 km - Thessalonica.

¹⁹ J. Кодер, *Византијски свет*, Београд 1911, 95-97.